

Архип ДАНИЛЮК

З глини, дерева і соломи

Пам'ятки народної архітектури Західного Поділля

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2003

У книзі багатолітнього музейного працівника, етнографа-дослідника народної архітектури України, кандидата історичних наук, лауреата Всеукраїнської премії ім. П. Чубинського Архипа ДАНИЛЮКА розповідається про пам'ятки народної архітектури Західного Поділля, які автор дослідив за останніх 20 років.

Книга розрахована на широке коло читачів.

Переднє слово

“Красо України, Подолля”, — так писала про цей край Леся Українка. Села, що потопають у зелені сади, розташовані, здебільшого, на мальовничих схилах річкових долин.

Поділля — історико-етнографічна область України. Вона займає землі Пониззя — межиріччя Південного Бугу й Дністра. В межах Тернопільської області виділяється Західне Поділля й частина Волині. Остання займає її лише північну частину, до верхів'я рік Горинь та Іква. Тернопільська частина Волині визначається переважанням дерев'яного будівництва, лише частковим використанням глини і соломи; плануванням у хатах (житлове приміщення-стіни-комора); виділенням у житлі ванькира; появою в інтер'єрі столів замість скринь, що є типовим для Поділля. Західніше ріки Коропець знаходиться Опілля (Бережанський, Монастирський, Підгаєцький райони), яке має традиційне будівництво, подібне до подільського. Для опільської хати, наприклад, характерними є підвалини під стінами; переважання у заповненні стін дерев'яного каркасу плетіння довгими вальками, а в планувальній структурі — наявність кухні (пекарні).

Термін “Поділля” вперше згадується в Литовському літописі 1362 року. До поширення цього терміну побутувала назва “Пониззя”, яка вперше зустрічається у 1226 році. Пониззя і Поділля називають однаковим географічним поняттям, що означає відношення даної території до Карпатських гір. Поділля часто зустрічається в документах і літературі. Наприклад, Богдан Хмельницький у промові на Чигиринський раді старшин у 1657 році згадує, що йому вдалося визволити з-під ярма шляхетського Волинь, Покуття, Поділля і Полісся.

Поділля у IX ст. заселяли слов'янські племена тиверців і уличів, землі яких у першій половині X ст. було приєднано до Київського князівства. У 60-х рр. XIV ст., внаслідок занепаду Галицько-Волинського князівства, Поділлям заволоділа феодальна Литва.

У 1434 році шляхетська Польща загарбала Західне Поділля, а після Люблінської унії 1569 року — Східне Поділля. В результаті першого поділу Польщі (1772 р.) частина Західного Поділля увійшла до Австрії. Східне Поділля після другого поділу Польщі (1793 р.) разом з Правобережною Україною було приєднано до Росії.

Згідно з Генеральним планом побудови експозиції в Музеї народної архітектури та побуту у Львові передбачено створити сектор “Західне Поділля”. На жаль, з різних причин у цьому секторі відтворені тільки церква із с. Соколів Бучацького району і дзвіниця з м. Монастириська.

Створення експозиції в музеї вимагає детальних досліджень, щоб відібрати до музею найдавніші, типові й цікаві в мистецькому відношенні пам’ятки народної архітектури. Вже в перші роки існування музею було закуплено дерев’яну хату, а після довгих дискусій її закупівлю і перевезення, на щастя, зупинили, адже будівлі з дерева на Західному Поділлі — явище рідкісне. Пізніше це було підтверджено дослідженнями.

Західне Поділля — це регіон, де традиційні будівлі зводилися з глини (“болота”) і соломи. Дерево ж використовували для каркаса, вікон і дверей. Технологія їх спорудження у цьому краї упродовж століть залишалась майже незмінною, бо була досить простою, тобто найоптимальнішою в тих умовах, оскільки базувалася на місцевих матеріалах. І для її реалізації було достатньо зусиль однієї чи декількох родин.

Зібрані на Тернопільщині матеріали розкрили багатство конструктивних технологій спорудження будівель з глини та соломи із застосуванням тільки дерев’яних деталей. Для їх будівництва тут використовують горизонтальне і вертикальне заплітання стін хмизом, заплітання кілля в каркасі довгими вальками, заповнення простору в каркасі короткими вальками (“галамуцями”, “глев-ками”, “балабухами”), викладання стін масою замішаної глини (“болота”) з м’ятою соломою. В останньому випадку з дерева роблять тільки вікна, двері та каркас даху.

Традиційна подільська хата зовні й всередині оброблена глиною, змішаною з половиною або січкою, обов’язково побілена. Тому вона

світиться білизною стін і золотом солом’яної стріхи. Цікавим є художнє завершення будівель: влаштування пілястрів, кольорова обробка площин стін, гранкування (за допомогою березового віника по вологій стіні, в результаті чого створюється своєрідний декор).

Традиційне подільське будівництво, згідно з дослідженнями, має свій панівний тип, для якого характерні два житлові приміщення, розділені сіньми. Одне приміщення — хата — використовується як кухня, друге — світлиця.

У даній книзі ми пропонуємо своєрідний каталог хат господарських будівель, садиб, фрагментів огорожі, які автор дослідив разом із працівниками Музею народної архітектури та побуту у Львові. Для кращого розуміння матеріалу додаються розділи з малюнками, схемами: «Будівельна техніка», «Інтер’єр і зразки традиційних печей в сільських хатах».

У розділі “Будівельна техніка” читач побачить реконструкцію трипільського житла IV-III тис. до н. е., каркас хати а народними назвами його деталей. На схемі подається план типової західноподільської хати, конструкція стіни, виплетеної довгими вальками по кіллях каркаса зверху вниз, піч, відвід диму в стіні і горн на стелі.

На малюнку, що на наступній сторінці, цікавим є виготовлення стелі зі стрихульців (кілля), обвинених вальками, що вкладаються в пази поперечних (допоміжних) сволоків, які утримують стелю.

У розділі “Інтер’єр і зразки традиційних печей в сільських хатах” подається плав і переріз хати в с. Глибочок Борщівського району, фрагмент інтер’єру хати в с. Блищанка Заліщицького району. Важливе значення мають форми опалювальних систем у житлі Поділля, які зафіксував перед Другою світовою війною польський етнограф Й. Гаск.

Загалом вважаємо, що матеріали про традиційне житлово-господарське будівництво Західного Поділля, запропоновані нами, будуть цікавими та цінними для всіх читачів, які прагнуть ширше пізнати культурне надбання нашого народу, його окремих регіонів.

Література

1. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. — Київ, 1976. — 139 С.
2. Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа/ Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Петроград, 1916. — т.2. — с.455-647.
3. Герасимчук Р. Народное искусство Тернопольской области УССР/ Советская этнография. — Москва, 1957. — №1. — с.72-89.
4. Горленко В. Етнографічна експедиція на Поділля/ Народна творчість та етнографія. — Київ, 1967. — №1. — с.65.
5. Гуменюк С. Як складалася територія Поділля/ Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Хмельницький, 1965. — с.48-50.
6. Данилюк А., Буць-Бодревич О. Використання каменю в народному будівництві Поділля/ Народна творчість та етнографія. — Київ, 1980. — №1. — с.85-88.
7. Данилюк А. Пам'ятка народної архітектури. — Львів, 1983. — №12. — с.130. (про садибу в с.Світанок Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.)
8. Данилюк А. Подільська хата/ Наука і суспільство. — Київ, 1987. — №7. — с.73-75.
9. Данилюк А. Подоляни/ Наука і суспільство — Київ, 1990. — №5. — с.32-35.
10. Данилюк А. Особливості художнього оздоблення в інтер'єрі традиційного західно-подільського житла/ Етнографія Поділля — Вінниця, 1992. — с.55-69.
11. Данилюк А. Традиційне житлово-господарське будівництво західного Поділля/ Подільська старовина. — Вінниця, 1993. — с.395-400.
12. Данилюк А. Українська хата. — Київ: Наукова думка, 1991. — 110 с.
13. Данилюк А. Таємниці глиняної долівки/ Берегиня. — Київ, 2000. — с.57-60.
14. Зарембський А. Народное искусство подольских украинцев. — Ленинград, 1928.
15. Косміна Т. Сільське житло Поділля. Кінець XIX-поч. XX ст. — Київ, Наукова думка, 1980. — 190 С.
16. Пастернак С., Гаврилишин В. Початок каменярської промисловості на Західному Поділлі/ Пам'ятки України. — Київ, 1973. — №1. — с.33-34.
17. Поділля. Історико-етнографічне дослідження. — Київ: Доля, 1994. — 500 С.
18. Проблеми етнографії Поділля/ Тези доповідей наукової конференції. — Кам'янець Подільський, 1986. — с.96-97.
19. Приходнюк О. Слов'яни на Поділлі / VI-VII ст. н.е. / . — Київ, 1975.
20. Приходько Н. Некоторые вопросы истории жилища на Украине/ В кн. Древнее жилище народов Восточной Европы. — Москва, 1975. — с.245-275.
21. Самойлович В. Народна творчість в архітектурі сільського житла. — Київ, 1961. — 340 С.
22. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии/ Подольские епархиальные ведомости. — Каменец-Подольский, 1875. — Вып. 1-2. — 182 С.
23. Шейковский К. Быт подолян. — Киев, 1860. — Вып. 1-71 с.; вып. 2-74 с.
24. Bayger J. Powiat Trembowelski: Szkic geograficzno-historyczny. — Lwów, 1899. — 319 С.
25. Gajek Zarys etnograficzny zachodniej części Podolej. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. — Lublin, 1947.
26. Zawadzki W. Obrazy Rusi Czerwonej (z rysunkami J.Kossaka). — Poznań, 1869. — 80 С.

ЗМІСТ

Переднє слово	3
I. Традиційне житлово-господарське будівництво	7
II. Пам'ятки народної архітектури	21
III. Будівельна техніка	75
IV. Інтер'єр і зразки традиційних печей в сільських хатах	83
Література	94

Данилюк А.

Д18 З глини, дерева і соломи. Пам'ятки народної архітектури Західного Поділля. —
Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. — 96 с.

ISBN 966-692-114-6

Науково-популярне видання

ДАНИЛЮК Архип Григорович

З ГЛИНИ, ДЕРЕВА І СОЛОМИ

Пам'ятки народної архітектури Західного Поділля

Головний редактор *Б.Є. Будний*

Редактор *О. Волошин*

Технічний редактор *І.О. Козуб*

Підготовлено до друку
Львівською редакцією журналу “Будуємо інакше”

Підписано до друку 17.12.2002. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 11,16. Умовн. фарбо-відб. 11,16.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво №24637417 від 13.11.97
46008, м.Тернопіль, вул. Танцюрова, 14. А/с 534.
тел./факс (0352) 43-00-46; 25-18-09; 25-37-53
E-mail: publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com